

вій системі з точки зору природи держави як правового явища, її завдань, функцій, мети діяльності в сучасних умовах. Розглядається проблема обмежень державної влади у її діяльності щодо реалізації державних інтересів, окреслюються фактори правового характеру, що зумовлюють такі обмеження. Одним із основних питань визначено питання правильної ідентифікації державних інтересів, недопустимість безпідставного отождолення їх зі схожими категоріями, такими як інтереси посадових осіб, окремих державних органів тощо. Досліджується природа інтересів держави з точки зору положень правової системи країни та норм міжнародного права.

Ключові слова: держава, державні інтереси, державна влада, міжнародне право.

Kubko A. Realization of state interests in the legal system of Ukraine (applied-theoretical aspects)

The article addresses problems of state interests realization in the legal system of Ukraine being the matter giving rise to perhaps the largest range of legal issues, conflicts and hardships. The matters of necessity of the state interests protection as well as the theoretical notions and the legislative provisions are dealt with.

The obligation incumbent on the state to secure protection of the state interests in the legal system is analyzed from the perspective of the nature of the state as a legal phenomenon, its goals, functions and purposes under the modern conditions. The modern state bears an obligation to secure basic legal principles, rule of law, fundamental rights and freedoms, protection of the national security and integrity as well as series of other tasks in social, financial, administrative and many others different spheres. These obligations can only be fulfilled by the state where the state interests are duly realized and protected. Against this background the realization of the state interests is an alienable duty of the state.

The article further address the issues of restrictions of the state's activities in the process of the state interests realization. The legal factors giving rise to such restrictions are outlined. In the course of the state interests protection the state is always restricted by series of factors arising out of the domestic legal order as well as out of the international obligations undertaken by the state related *inter alia* to obligations to respect fundamental human rights and freedoms, to comply with foreign investments protection standards. These standards and the states' obligation impose certain limits on the state's power to act in the state interests and are able, moreover, to give rise to conflict with such power.

The matter of correct identification of the state interests is considered one of the key questions. This is of particular importance considering that various interests not being genuine the state interests such as the interests of state organs, officials, corporations are often groundless equated with the state interest resulting in the state machinery pursuing such pseudo-state interests while true needs of the state and the society are disregarded.

The nature of the state interests is addressed from the perspective of the notions of the domestic legal order of Ukraine as well as from that of the international law standards and firm the standpoint of legal doctrine.

Key words: state, state interests, state power, international law.

УДК 340.1; 342.7; 241.234

*Олена Леонідівна Львова,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

**«HATE SPEECH» – ДИСКРИМІНАЦІЯ ЧИ ОБМЕЖЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА?
(АНАЛІТИЧНА РОЗВІДКА)**

Постановка проблеми. «Hate speech» («мова ворожнечі») – новий термін, який не є загальноновживаним в українському правознавстві і переважно набуває свого вживання в журналістиці, однак проблеми, які криються під цим поняттям, існують вже довгий час і зайняли певне місце в правовій площині національних законодавств інших держав та міжнародного права. Про новизну терміна «мова ворожнечі» говорить навіть той факт, що його тлумачення ще не включено до юридичних та інших словників. Утім, проблеми і колізії, які трапляються у сфері прав людини, вимагають відповідного реагування як з боку юридичної науки, так і практики.

У свідомості (ментальності) юристів мова – це насамперед засіб матеріалізації думки і волі законодавця. Традиційно вона вважається лише інструментом мислення. Однак сутність її ролі у праві значно ширша. Мова є основою права, право розглядається як мовне явище, мова – його плоть і кров [1, с. 476]. Водночас практика зарубіжних країн доводить, що за певних обставин і контексту мова як спосіб вільного вираження думки може виявитися протиправним діянням, що тягне юридичну відповідальність. З огляду на вказане актуальною є потреба виявлення так званих «маркерів» класифікації такого явища, як «hate speech».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У вітчизняному правознавстві термін «мова ворожнечі» (*«hate speech»*) лише останнім часом стає об'єктом наукових розвідок, зокрема таких учених, як С. Лихова, Г. Рибальченко, М. Медведєва та інші й досліджується, як правило, з огляду на міжнародно-правову практику у контексті дискримінації, нетерпимості або кримінального покарання за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками. Найважливіші аспекти досліджуваної проблеми зайняли належне місце в царині журналістики, що висвітлено, зокрема, у публікаціях Р. Кухарчука, В. Савончака і пов'язується з обмеженням свободи слова.

Водночас існує необхідність вивчення філологічного зрізу змісту поняття «мова ворожнечі», його етимології, адже цей термін відсутній в енциклопедичній літературі, хоча й існують тлумачення окремих його складових (О. Кочмар, К. Седов та ін.).

Зазначене вказує на потребу комплексного підходу до цієї проблеми, що збагатить юридичну науку аргументованими висновками стосовно чітких критеріїв застосування *«hate speech»* як дискримінаційного явища чи такого, що принижує честь та гідність, що не стане на заваді реалізації прав людини, зокрема, свободи вираження поглядів та свободи слова.

Метою статті є аналітико-правовий аналіз поняття «мова ворожнечі» (*«hate speech»*) та визначення критеріїв його застосування у царині прав людини (як захисту від дискримінації, а не порушення свободи слова).

Основні результати дослідження. Оскільки поняття «мова ворожнечі» (*«hate speech»*) відсутнє в юридичних енциклопедичних виданнях, то варто звернутися до синонімічних понять, таких, наприклад, як ксенофобія і ворожнеча. Під ксенофобією (від грец. «ксенос» – «чужинець», «незнайомець», та «фобос» – «страх») розуміють різке несприйняття особою чи національною лінгвокультурною спільнотою чужої культури, мови, поведінки, манери спілкування тощо. На рівні державної політики може виявлятися як дискримінація за національно-культурними ознаками [6]. Натомість «ворожнеча» тлумачиться як відносини і дії між ким-небудь, пройняті ненавистю, недоброзичливістю, ворогування [10, с. 520].

Т. Мендель наголошує, що у законодавстві зазначене поняття може займати місце, очевидно, з огляду на внутрішню особливість права, його «емоційну» складову, яка виявляється у характері заборонених виразів, а також щодо характеру шкоди, яка виправдовує таку заборону. Також однією з особливостей законодавчого визначення і регулювання «мови ворожнечі» є труднощі у доказуванні причинно-наслідкового зв'язку між пропагандою ненависті і спричиненою шкодою. Тому тлумачення і здійснення права бути вільним від шкоди, спричиненої мовою ненависті, вимагає тонкого балансу між правами на рівність і свободу тих, хто говорить, і тих, хто слухає [18, с. 7–8].

Тобто має бути чіткою межа, яка б відрізняла висловлювання як потребу у толерантності чи в попередженні руйнівних суспільних явищ, як проголошення правди від виразу ненависті, як моральний загальносуспільний імператив тощо.

Оскільки такі критерії не є чітко регламентованими, то право на свободу вираження поглядів іноді розглядається як цінна спадщина, а іноді – як небезпечний інструмент. Воно може бути величезним джерелом повноважень, але може також призводити до зловживань. Згідно з відповідними нормами Ради Європи питання полягає не так у тому, чи треба обмежувати здійснення права на свободу вираження поглядів, як у тому, яким чином це робити та якою мірою. З цієї причини Рада Європи не розцінює право на свободу вираження поглядів як абсолютне і не розглядає його окремо. Натомість вона поміщає його у систему тісно пов'язаних між собою прав людини [8, с. 7].

У статті 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) зазначається: «1. Кожен має право на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів. Ця стаття не перешкоджає державам вимагати ліцензування діяльності радіомовних, телевізійних або кінематографічних підприємств. 2. Здійснення цих свобод, оскільки воно пов'язане з обов'язками і відповідальністю, може підлягати таким формальностям, умовам, обмеженням або санкціям, що встановлені законом в інтересах національної

безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, для охорони порядку або запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі, для захисту репутації або прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду і є необхідними в демократичному суспільстві» [3, с. 13].

Як правило, право на свободу вираження поглядів розглядається як цілісне поняття. Однак на практиці права промовців, слухачів та третіх сторін можуть відрізнятися або навіть доповнювати одно одне. Як-то, «право» промовця робити образливі заяви расистської спрямованості протистоїть «праву» слухача не бути жертвою расизму. І все це має бути розглянуто у співвідношенні з «правом» або прагненням третіх сторін не допускати публічних заяв расистського характеру [8, с. 9]. У цьому разі обмеження свободи слова пов'язане з їх образливим, тобто принижуючим гідність, характером.

Як відомо, єдиного визначення терміна «мова ненависті» у міжнародному законодавстві не існує. Однак низка міжнародних правових документів визначає певні критерії розпізнавання «hate speech».

Парламентська Асамблея Ради Європи у резолюції № 1728 (2010 р.) «Дискримінація на основі сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності» спеціально засудила таку мову щодо ЛГБТ. Зокрема, вона наголошує, що найважливіше завдання усіх органів державної влади полягає у тому, щоб не лише дієво та ефективно захищати права, закріплені у правозахисних міжнародних документах, а й у тому, щоб утримуватися від висловлювань, які можуть призвести до узаконення і заохочення дискримінації чи ненависті, викликані нетерпимістю. Межа між висловлюваннями, направленими на розпалювання ненависті і яка сприяє скоєнню злочинів, і свободою слова має визначатися з урахуванням прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) [14].

Рекомендація Ради Європи № 97 (20) «Про наклепницькі висловлювання», що ухвалена Комітетом Міністрів 30 жовтня 1997 р. на 907 засіданні заступників міністра, використовує термін «наклепницьке висловлювання», під яким розуміють «такий, що охоплює всі форми висловлювань, які поширюють, підбурюють, заохочують чи виправдовують расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм або інші форми ненависті, що ґрунтується на нетерпимості, у т. ч. нетерпимості, що знаходить своє вираження у войовничому націоналізмі й етноцентризмі, дискримінації та ворожості стосовно меншин, мігрантів і осіб іммігрантського походження» [15, с. 49].

У принципі 5 цієї Рекомендації зазначається: «Національне законодавство й практика мають дозволяти представникам прокуратури й інших органів влади, які мають аналогічні повноваження (звичайно, в межах їхньої компетенції), приділяти особливу увагу справам, в яких ідеться про наклепницькі висловлювання. У зв'язку з цим такі органи повинні, зокрема, ретельно проаналізувати право підозрюваного на свободу вираження поглядів, оскільки накладення кримінальних санкцій є, зазвичай, серйозним втручанням у цю свободу. Приймаючи рішення про накладення кримінальних санкцій на осіб, які звинувачуються в злочинах, пов'язаних із наклепницькими висловлюваннями, уповноваженим судовим органам слід неухильно дотримуватися принципу пропорційності» [15, с. 49].

Із наведеного принципу виокремлюється такий «маркер» «мови ворожнечі», як наклеп, тобто такі висловлювання, що не відповідають дійсності. У цьому разі наклеп не можна вважати правом людини на свободу вираження поглядів.

Власне й постає проблема, у якому разі ще, окрім наклепу, проходить межа між свободою вираження поглядів, мовою ворожнечі та правом на недискримінацію?

Зокрема, з метою визначити, чи було порушено ст. 10 Конвенції, ЄСПЛ розробив тест для перевірки, що складається із декількох етапів. Так, при виявленні втручання у здійснення права на свободу вираження поглядів, це втручання повинне:

- передбачатися законом – бути достатньо зрозумілим і розумною мірою прогнозованим щодо його наслідків;
- мати законну мету – відповідати одній із цілей, перелічених у ст. 10 (2);
- бути необхідним у демократичному суспільстві – відповідати «невідкладній суспільній потребі» та бути пропорційним до законної мети.

Держави мають певну свободу дій, право розсуду, у визначенні порядку регулювання свободи вираження поглядів. Межі цієї свободи дій, яка є предметом нагляду ЄСПЛ, можуть різнитися. Держави мають досить обмежену свободу дій у тому, що стосується свободи вираження політичних поглядів, та більш широку – у тому, що стосується питань громадської моралі, пристойності або релігії. Як правило, це пояснюється відсутністю європейського консенсусу щодо доречності та порядку здійснення регулювання у цих галузях [8, с. 13].

З огляду на зазначене можливо виокремити ще такі «маркери» – обмеження свободи слова може відбуватися лише відповідно до чинних норм національного законодавства та відповідати основам суспільної моралі.

Зокрема, аналізуючи практику застосування норм законодавства про «мову ворожнечі» у країнах західної Європи, українські дослідники виявили таке.

У Великій Британії діє Закон про суспільний лад 1986 р., ст. 18 якого декларує, що «людина, яка використовує погрози, образи чи образливі слова або поведінку, або демонструє будь-які письмові матеріали, які містять погрози або є образливими, визнається винною у скоєнні злочину за таких умов: а) вона має намір таким чином розпалити расову ненависть, або б) враховуючи всі обставини, расова ненависть, таким чином, ймовірно, буде збільшуватися». Розділ 5 Закону про суспільний лад дає визначення та ознаки дій, які класифікуються як злочин на підставі ненависті. Головною ознакою є використання погроз або погрозливих слів «у межах слуху або зору людини, що, можливо, стане причиною переслідування, тривоги або стресу». Прикладом використання цієї норми є події 2015 р., коли Ф. Нгоул був виключений з університету за негативний коментар щодо одностатевого шлюбу на своїй сторінці у соціальній мережі. Керівництво університету стверджувало, що його коментарі порушили Кодекс поведінки.

Кримінальний кодекс Данії у ст. 226 (б) передбачає кримінальну відповідальність за «вираз і поширення расової ненависті». Ознакою злочину є використання загрозової або образливої мови щодо широкого кола осіб. Практика застосування цієї норми свідчить про таке: у 2010 р. прокуратура звернулася із позовом про зняття депутатської недоторканності з депутата Й. Лангбалле, якого звинуватили за публікацію статті про «повзучу ісламізацію Європи» і підлеглий статус жінок-мусульманок.

Також у 2002 р. у Швеції був прийнятий Закон «Про розпалювання ворожнечі», в якому міститься норма про обмеження церковних проповідей. Із цього приводу канцлер юстиції зробив публікацію про те, що проповідь може вважатися кримінальним правопорушенням, якщо вона містить інформацію про те, що, наприклад, гомосексуалізм є «абсолютно протиприродним явищем» [9, с. 99–100].

Наголошується, зокрема, що під категорію «*hate speech*» має потрапляти не лише агресивна лексика, що закликає до дискримінації чи принижує, а й створює негативні стереотипи щодо певних соціальних груп населення. Українські дослідники наголошують, що проведення межі між грубими словами й образливими висловами для людини або групи осіб – це вкрай суб'єктивна справа. Тому судові переслідування з перспективою адміністративного чи кримінального покарання за слова і висловлювання виглядають неоднозначно [9, с. 99].

Україна також вже набуває практику у вирішенні аналогічних питань, за виключенням, що це відбувається поза межами встановленого законодавством судового процесу.

Так, 26 січня 2018 р. на сайті Президента України громадянином В. Танцюрою, відповідно до Закону України «Про звернення громадян», було оприлюднено петицію (№ 22/042484-еп) із проханням вжити заходів для захисту традиційних сімейних цінностей і припинення пропаганди гомосексуалізму. Автор петиції висловлював обґрунтовану критику і занепокоєння способом життя та ідеологією одностатевих сексуальних стосунків, які активно пропагуються у суспільстві і становлять загрозу сімейним цінностям, та закликав Президента України захистити психіку дітей та підлітків від її нищення, яке відбувається через пропагування в Україні девіантних форм статевої поведінки.

Однак станом на 28 березня 2018 р. оприлюднення цієї Петиції, яку вже підписали майже 23 тис. громадян України із необхідних 25 тис., було припинено на підставі звернення Представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань дотримання прав дитини,

недискримінації та гендерної рівності А. Філіпішиної. Остання висловила думку про те, що в петиції містяться ознаки підбурювання до дискримінації за ознакою так званої «сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності». При цьому встановлення факту підбурювання до дискримінації відбувалося не у судовому порядку, а одноособово, всупереч висловленій позиції майже 23 тис. громадян України.

Дії посадових осіб щодо вилучення петиції, на наше переконання, є прямим проявом дискримінації як щодо автора петиції В. Танцюри, так і громадян України, які не підтримують ідеологію ЛГБТ-спільнот щодо розуміння сім'ї. Зокрема, такі дії є дискримінацією за ознаками переконань згідно зі ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» [2].

Наведена практика доводить, що визначене Конвенцією право людини на свободу вираження поглядів не просто підлягає обмеженню, а має суворе «табу» на свободу висловлювання щодо конкретних груп осіб чи явищ. При цьому не береться до уваги критерій істини чи образи, що прямо пов'язується із поняттями честі та гідності особи, що, на нашу думку, має відрізняти свободу слова від мови ворожнечі. З цією метою необхідно визначити зміст термінів «образу» та «істина».

Доцільно звернутися до ст. 126 Кримінального кодексу УРСР 1960 р., що втратив чинність [2], де містилося поняття образи, якою вважалося приниження людської гідності в непристойній формі. Непристойними визнаються вживання інвективної (різкої, лайливої) лексики, застосування непристойних жестів, міміки тощо. Образа може відповідати або не відповідати дійсності [16, с. 228].

Поняття честі та гідності також невід'ємне від поняття істини (правди), якою є той зміст наших знань, який не залежить від нас, а визначається як об'єктивна реальність. Однак ніхто не може володіти істиною у повному обсязі, тому кожна людина повинна шанувати право іншої на істину, тобто на власну думку, на своє розуміння. А доводити слушність власної думки у цій царині можна лише силою фактів і доказів. П. Рабінович наголошує, що справжня істинність наших знань визначається не суб'єктивними міркуваннями про ці знання самих людей, а їх відповідністю дійсності і пересвідчитися у цьому можна лише у процесі практичної діяльності, яка є головним критерієм (мірилом) вірогідності істини [13, с. 265–266].

В аспекті свободи слова слід наголосити, що навіть істинні, об'єктивні знання та реальність щодо іншої людини повинні стримуватися з огляду на її честь і гідність тією мірою, в якій певні висловлювання не матимуть характеру очевидної образи та приниження.

Протилежним істині у досліджуваному нами контексті є поняття наклепу, під яким розуміють поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу (ст. 125 Кримінального кодексу України, що втратив чинність). Тому, не залежно від характеру висловлювання думки, вона не може бути недостовірною.

Зокрема, згідно з п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 27 лютого 2009 р. «Про судову практику у справах про захист гідності, честі фізичної особи а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» [11] (далі – Постанова) недостовірною вважається інформація, яка не відповідає дійсності або викладена неправдиво, тобто містить відомості про події та явища, яких не існувало взагалі або які існували, але відомості про них не відповідають дійсності (неповні або перекохані).

Також у п. 4 Постанови вказується, що поняття гідності, честі чи ділової репутації є морально-етичними категоріями й одночасно особистими немайновими правами, яким закон надає значення самостійних об'єктів судового захисту. Зокрема, під гідністю слід розуміти визнання цінності кожної фізичної особи як унікальної біопсихосоціальної цінності, з честю пов'язується позитивна соціальна оцінка особи в очах оточуючих, яка ґрунтується на відповідності її діянь (поведінки) загальноприйнятим уявленням про добро і зло. Тому при розгляді цивільних справ, порушених у порядку ст. 7 Цивільного кодексу України, суди повинні з'ясовувати, чи було поширено відомості, про спростування яких пред'явлено позов, чи порочать вони честь, гідність і ділову репутацію позивача та чи відповідають вони дійсності [12]. Тобто при вирішенні питання про обмеження свободи слова слід зважати на причинно-наслідковий зв'язок висловлювань з образою, приниженням тощо.

Водночас постає інше питання, з яким частіше за все пов'язують саме «*hate speech*», – це проблема дискримінації, і саме через її призму виникає колізія прав людини.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» дискримінацією визнається ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обгрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними [2]. Із цього поняття випливають визначення непрямой та прямої дискримінації, підбурювання до дискримінації, пособництво у дискримінації тощо.

Тобто зі змісту статті випливає, що обмеження свободи слова можливе лише у випадку, якщо висловлювання не просто здається дискримінаційним, що може бути суб'єктивною думкою, а сприяє обмеженню у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами. Ці права та свободи людини мають бути не удаваними чи бажаними, а регламентованими відповідними нормативно-правовими актами, передусім – Основним Законом держави, ст. 24 якого визначає рівність конституційних прав і свобод громадян перед законом, зокрема, заборону привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [4].

У пункті 3 ст. 6 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» уточнюється, що «не вважаються дискримінацією дії, які не обмежують права та свободи інших осіб і не створюють перешкод для їх реалізації, а також не надають необгрунтованих переваг особам та/або групам осіб за їх певними ознаками, стосовно яких застосовуються позитивні дії». Із цього випливає, що дискримінація вважатиметься такою і, відповідно, суперечитиме принципу рівності за умов, якщо з огляду на певні притаманні людині ознаки її було позбавлено (або обмежено) можливості скористатися своїми передбачуваними законом правами.

З огляду на вказане, згадувана вище петиція на захист сімейних цінностей при комплексному правовому аналізі, на наше переконання, є свободою висловлювання думок і переконань громадян України щодо окремих процесів лібералізації інституту сім'ї та суспільної моралі, тому не може вважатися порушенням прав і свобод тих осіб, які підтримують певні ліберальні ініціативи. І у цьому контексті слід згадати ст. 5 Конституції України, відповідно до якої народ є джерелом влади в Україні. А за умов демократичного ладу – носієм влади може вважатися більшість.

Зокрема, у посібнику з норм Ради Європи щодо внеску засобів масової інформації у поліпшення соціальної згуртованості, міжкультурного діалогу, взаєморозуміння, терпимості та демократичної участі, Я. Ланж зазначає: «Свобода вираження поглядів, у тій формі, в якій вона гарантується ст. 10 Європейської конвенції про права людини, може обмежуватися лише у випадках, передбачених законом, і якщо це є необхідним у демократичному суспільстві. Інакше кажучи, право є широким, а його обмеження вузьким. Як правило, переважає суспільний інтерес, хоча захист може також надаватися групам і окремим особам – як про це свідчить справа “Санді Таймс проти Сполученого Королівства”, що стала віхою в судовій практиці. Суд визнає, що не може бути вільного і демократичного суспільства без вільної преси. Європейський суд з прав людини у своєму рішенні по цій справі застосовував принцип верховенства суспільного інтересу, навіть коли ставилися під загрозу повага до приватного життя або збереження так званих секретних матеріалів» [17, с. 49–50].

З огляду на захист суспільного інтересу необхідно зважати на охоронну функцію права, відповідно до якої право не лише охороняє загальнопозитивні, фундаментальні суспільні відносини, а й спрямоване на подолання сторонніх конкретному суспільству відносин. Право покликане захищати не лише інтереси найслабкіших чи найменш чисельних груп суб'єктів права, а функціонувати в інтересах усього суспільства [7, с. 77].

Висновки. Таким чином, на основі викладеної вище аналітичної розвідки «мови ворожнечі» («hate speech») у царині прав людини ми визначили, «мова ворожнечі» є оціночним поняттям, як і поняття честі, гідності і ділової репутації. Однак воно не має свого правового закріплення та наукового обґрунтування. У міжнародному праві, зокрема, не існує загальноприйнятої концепції чи стандартів щодо цього. Водночас досвід переконує, що «мова ворожнечі» має найпоширеніше застосування у контексті дискримінації людини чи групи осіб.

Маючи в українському правовому арсеналі обґрунтування та визначення таких явищ і понять, як дискримінація, ксенофобія, честь і гідність, наклеп тощо, виокремлення такого, дещо автономного, поняття, як «hate speech», сьогодні викликане, на нашу думку, не так потребою у правовому захисті, як потребою обмеження свободи слова там, де інші наукові та правові аргументи для цього вичерпано. Саме з огляду на вказане ми не вдаємося до наукового визначення цього поняття, а лише аналізуємо проблеми, що ним породжені.

Однак, зважаючи на очевидну, так звану конкуренцію прав – право людини на рівність і право на свободу думки та вираження поглядів, – дискримінаційне питання, як показує практика, необґрунтовано переважає. Саме зазначене спонукало нас у межах цієї статті говорити про критерії, чи «маркери», які б допомогли відрізнити, за яких умов відбувається дискримінація, посягання на честь та гідність людини, а в яких випадках обмежується свобода думки та вираження поглядів.

Серед таких критеріїв у процесі дослідження національного та міжнародного права та практики його застосування, а також правової доктрини ми виявили такі критерії: істини чи наклепу; образи чи приниження гідності особи (що проявляється у формі жестів чи висловлювань); агресії, фізичного насилля чи очевидного спонукання до таких дій; безпеки, охорони правопорядку, здоров'я, суспільної моралі тощо; обмеження чи перешкоджання використанню передбачених законом прав та інтересів.

Використані джерела

1. Балтаджи П. М. Мова і право / П. М. Балтаджи // Велика українська енциклопедія : у 20 т. – Х. : Право, 2017. – Т. 2: Філософія права / редкол.: С. І. Максимов (голова) та ін.
2. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 6 вересня 2012 р. №5207-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>.
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод. Застосування в Україні. Офіційне видання. – К., 2006. – 176 с.
4. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
5. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2001-05/page5>.
6. Ксенофобія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%81%D0%B5%D0%BD%D0%BE%D1%84%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%8F>.
7. Львова О. Л. Мова ворожнечі: теоретико-правовий аналіз поняття / О. Л. Львова // Правова держава. Щорічник наукових праць. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. – Вип. 29. – С. 71–79.
8. Макгонагл Тарлак. Свобода вираження поглядів та повага до інших осіб / Макгонагл Тарлак // Жити разом: Посібник з норм Ради Європи щодо внеску ЗМІ в поліпшення соціальної згуртованості, міжкультурного діалогу, взаєморозуміння, терпимості та демократичної участі. – Рада Європи, 2010. – С. 7–13.
9. Медведєва М. О. «Мова ненависті» в міжнародному та європейському правовому контексті / М. О. Медведєва, Е. А. Дібрівна, Р. В. Кухарчук // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2017. – Вип. 133. – С. 95–105.
10. Новий словник української мови : у 4 т. – К. : Аконт, 2000. – Т. 1 / укладачі: В. В. Яременко, О. М. Сліпущко. – 910 с.
11. Про судову практику у справах про захист гідності, честі фізичної особи а також ділової репутації фізичної та юридичної особи : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. №2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.
12. Про застосування судами законодавства, що регулює захист честі, гідності і ділової репутації громадян та організацій : постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 вересня 1990 р. №7 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-90> - п. 3.
13. Рабінович П. Істина / П. Рабінович // Міжнародна поліцейська енциклопедія : у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко та ін. – К. : Ін Юре, 2003. – С. 265–266.
14. Дискримінація по признаку сексуальної орієнтації и гендерной идентичности : резолюція 1728 (2010) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://www.coe.int/T/r/parliamentary_assembly/\[Russian_documents\]/\[2010\]/\[Apr2010\]/Res1728_rus.asp](https://www.coe.int/T/r/parliamentary_assembly/[Russian_documents]/[2010]/[Apr2010]/Res1728_rus.asp).
15. Рекомендація Ради Європи №97 (20) «Про наклепницькі висловлювання», ухвалена Комітетом міністрів 30 жовтня 1997 р. // Стандарти Ради Європи у сфері медіа. Законодавчий бюлетень. – К. : IREX U-Media, 2005. – С. 47–49.

16. Стефанчук Р. О. Образа / Р. О. Стефанчук // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – Т. 4. – К. : Українська енциклопедія, 2002. – С. 228.

17. Яші Ланж. Висновки / Яші Ланж // Жити разом: Посібник з норм Ради Європи щодо внеску ЗМІ в поліпшення соціальної згуртованості, міжкультурного діалогу, взаєморозуміння, терпимості та демократичної участі. – Рада Європи, 2010. – С. 49–50.

18. Mendel T. Hate Speech Rules under International Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.law-democracy.org/wp-content/uploads/2010/07/10.02.hate-speech.Macedonia-book.pdf>.

Львова О. Л. «Hate speech» – дискримінація чи обмеження свободи слова? (Аналітична розвідка)

У статті розглядаються проблеми визначення та застосування поняття «мова ворожнечі» («hate speech»). Наголошується, що це поняття є досить новим у правовому дискурсі. Вивчаючи критерії розпізнавання цього явища, звертається увага на існуючу дилему його ідентифікації, яка полягає у тому, що одні вважають законодавче закріплення «hate speech» порушенням свободи слова, а інші – захистом людини від проявів ворожнечі та дискримінації. Зокрема, звертається увага на зміст поняття дискримінації. З огляду на це аналізується міжнародне та українське законодавство й практика його застосування і відмінні критерії.

Ключові слова: гідність, дискримінація, мова ворожнечі, клевет, образа, рівність, свобода слова.

Lvova O. L. «Hate speech» – discrimination or restriction of freedom of speech? (Analytical intelligence)

The article deals with the problems of defining the concept of «hate speech» and the problems of its application. It is noted that this term is quite new in legal discourse. Studying the criteria for recognizing this phenomenon, attention is drawn to the existing dilemma of its identification, which consists in the fact that some consider the legislative consolidation of «hate speech» as a violation of freedom of speech, and others – the protection of a person from manifestations of enmity and discrimination. In particular, attention is drawn to the content of the notion of discrimination. Given this, international and Ukrainian legislation and practice of «hate speech» are analyzed, and its distinctive criteria are also proposed.

The purpose of the article is to analyze the concept of «hate speech» and determine the criteria for its application in the field of human rights (as protection against discrimination, and not violation of freedom of speech).

In Art. 10 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms states that everyone has the right to freedom of expression. In this case, there is the question of limiting the freedom of speech, which is associated with their offensive, humiliating dignity, character. As you know, there is no single definition of the term «language of hatred» in international law. However, a number of international legal instruments define certain criteria for recognizing «hate speech». The question arises where is the boundary between freedom of expression, the language of hostility, insult, slander, and the right to non-discrimination?

In the aspect of freedom of speech, it is emphasized that even true, objective knowledge and reality in relation to another person must be construed in terms of its honor and dignity, to the extent that certain statements will not have the character of obvious insult and humiliation.

Restrictions on freedom of expression are possible only if the statement does not just seem to be discriminatory, which may be a subjective opinion, but contributes to the restriction of the recognition, exercise or exercise of rights and freedoms. The data of human rights and freedoms should not be arbitrary or desirable, and regulated by the relevant normative and legal acts.

In the process of studying national and international law and practice of its application, as well as legal doctrine, the author as a conclusion, sets out the following criteria for «hate speech»: the criterion of truth or slander; criterion of image or humiliation of the person's dignity (as manifested in the form of gestures or utterances); a criterion for aggression, physical violence, or an obvious incentive for such action; safety criterion, protection of law and order, health, public morals, etc.; a criterion for limiting or impeding the use of rights and interests envisaged by law.

Key words: dignity, discrimination, language of hostility, slander, image, equality, freedom of speech.

УДК 340.1

*Лариса Олександрівна Макаренко,
старший науковий співробітник
відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник*

КОРУПЦІЯ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР РУЙНУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Корупція є своєрідним відображенням основних соціальних процесів, що відбуваються у державі та суспільстві, здійснює негативний вплив на економіку, політику, право, ідеологію тощо. Високий рівень корупції певною мірою є відображенням неефективності